

Сеітяг'яєва Т. Р.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ ТВОРІВ З КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

Стаття присвячена розгляду особливостей перекладу художніх творів з кримськотатарської мови на українську. Проаналізовані прозові та поетичні переклади творів кримськотатарської літератури. Підкреслено, що підхід до перекладу має свої особливості та специфіку. Щоб опанувати процес художнього перекладу спочатку треба мати розуміння щодо теоретичних основ, які допомагають адаптувати художній текст з кримськотатарської мови на українську, відтворити зміст та сенс, не втративши при цьому задум автора. До того ж, деякі слова та обороти можуть мати декілька значень, тож задача перекладача – перекласти їх в контексті, передаючи емоціональний фон твору.

Зазначено, що кримськотатарська література сьогодні здатна збагатити українську національну культуру. Адже ознайомлення з художньою літературою кримських татар дозволяє українському читачеві побачити формування менталітету й системи життєвих поглядів кримських татар, їхні світоглядні настанови й цінності, сприяє краще розуміти національний характер. Перекладу тут належить особлива роль.

Звісно, при художньому перекладі відбуваються не аби які трансформації, тому що переклад здійснюється між двома різними мовами, які належать до різних мовних родин. Тому природно, що граматично-синтаксична форма, не кажучи вже про фонетичну, не зберігається. Перекладач передає тільки зміст, адаптуючи культурні поняття, що наводяться українськими висловами.

Художній переклад будучи складним процесом, вимагає від перекладача досконально знати оригінал, історичний, біографічний, соціальний аспекти, пов'язані з твором. Задачею перекладача є передати зміст, створивши новий текст, тобто стати другим автором твору.

Ключові слова: кримськотатарська мова та література, українська мова та література, художній переклад, аналіз художнього перекладу.

Постановка проблеми. В останні роки зріс культурний інтерес до творів кримськотатарської літератури з боку українського читача, і тому художній переклад з кримськотатарської мови на українську набуває особливого значення. Кримськотатарська література сьогодні здатна збагатити українську національну культуру. Адже ознайомлення з художньою літературою кримських татар дозволяє українському читачеві побачити формування менталітету й системи життєвих поглядів кримських татар, їхні світоглядні настанови й цінності, сприяє краще розуміти національний характер. Перекладу тут належить особлива роль. Тобто задача перекладача – поєднати дві різні культури і донести до читача емоційність, образи, атмосферу творів, виконати естетичні функції.

Як зазначав Максим Рильський про переклад та про перекладознавчу працю, «... переклад з однієї мови на іншу є не тільки способом збагачення духовного досвіду читачів, а й способом збагачення мови, на яку той чи інший твір перекладається» [1, с. 28].

Кожному перекладачеві властивий свій стиль. Недаремно перекладач вважається другим автором твору. До того ж кожен автор має свій стиль написання, своє світосприйняття. Перекладач виступає посередником між двома культурами, що потребує професіоналізму в поєднанні різних культур. Тобто завданням перекладача є – зробити такий переклад, щоб читач, читаючи твір навіть не помітив, що перед ним не оригінал.

Мета статті – розглянути особливості художнього перекладу з кримськотатарської мови на українську.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій показав, що особливості художнього перекладу з кримськотатарської мови на українську не досліджувались.

Виклад основного матеріалу. Перекладацька діяльність носить за визначенням посередницький характер. Переклад є певною інтелектуальною діяльністю, тобто процесом, і є результатом цього процесу, продуктом діяльності, інакше кажучи, словесним твором, створеним перекладачем.

Підхід до перекладу має свої особливості та специфіку. Щоб опанувати процес художнього перекладу спочатку треба мати розуміння щодо теоретичних основ, які допомагають адаптувати художній текст з кримськотатарської мови на українську, відтворив зміст та сенс, не втративши при цьому задум автора. Звісно, при художньому перекладі відбуваються не аби які трансформації, тому що переклад здійснюється між двома різними мовами, які належать до різних мовних родин. Тому природно, що граматично-синтаксична форма, не кажучи вже про фонетичну, не зберігається. Перекладач передає тільки зміст, адаптуючи культурні поняття, що наводяться українськими висловами.

При художньому перекладі перекладачеві важливо емоційно виразно вплинути на читача та створити художній образ. Адже твори художньої літератури виконують художньо-естетичну функцію. В. Коптілов підкреслював, що художній переклад – явище насамперед естетичне: він має впливати на розум і почуття читача так само, як і оригінал.

«Перекладач повинен: – знати глибоко рідну літературу, добре орієнтуватись у світовому письменстві і пильно студіювати літературу, твори якої перекладає; – чітко уявляти собі стилістичні можливості обох мов (мову оригіналу і перекладу), добре знати їх експресивні засоби, вміти знайти правильний тон, природну інтонацію, яка зробить переклад не канцелярською копією з оригіналу і не засушеним музейним експонатом, а живим витвором вічноживого мистецтва; – до певної міри повинен знати побут, життя народу тієї нації, до якої належить першотвір (бути етнографом); – знати історію народу, до якого належить першотвір; – бути обізнаним з теорією перекладу» [1, с. 35]. Як зробити інтенсивну виразність тексту, тобто експресивний вплив та повисіти естетичну цінність художнього тексту? Для цього існують інструменти літературної системи.

Про аналіз перекладу писав В. Коптілов: «Оскільки художній переклад є витвором мистецтва слова, його аналіз має бути підпорядкований естетичним критеріям і кожна його деталь повинна аналізуватись у плані виявлення ідейно-художніх настанов автора оригіналу. Починати аналіз перекладу треба не з його самого, а з усвідомлення першотвору у його зв'язках із суспільним життям тієї країни й тієї епохи, які його породили і які в ньому відбилися. ... Перекладаються не елементи тексту: в художньому перекладі відтворюється функція того чи іншого елемента в естетичній цілості

оригіналу... Розгляд перекладу має відбуватися в супроводі питань: Чому? Навіщо? Як? Чому автор послуговується саме такими мовними засобами? Навіщо перекладач відмовляється від деяких із них, замінює їх іншими? Як усе це відбивається на ідейно-художній суті твору» [1, с. 36].

Якщо ми візьмемося за переклад поезії, то тут слід зазначити, що не всі перекладачі мають здібності складання віршів. Тобто перекладач може на високому рівні перекладати прозу, але не бути поетом. Тоді у нього є змога зробити підстроковий переклад віршу та виразно прочитати вірш мовою оригіналу поетові. Який, в свою чергу, римує та віршує підстроковий переклад. Ось що вийшло у результаті такого двостороннього перекладу віршів поетеси Джеваріє та Усеїна Шаміля Тохтаргази.

«Люба, світло очей моїх,
Найдорожча, шановна мамо!
Моє щастя, моя радість, таємниця моєї душі,
Розарію мій, весна моя, кохана мамо!
[підрядковий переклад наш – Сеїтяг'яєва Т. Р.]

(«Люба моя мамо» Джеваріє)

Віршований переклад:
Світло над віками,
Повниться піснями
Серце між зірками,
Люба моя мамо!»

«Що таке світ та зірки?
Навіщо ми створені?
Щоб це дізнатися, вам,
Потрібні арифметика, письмо, читання!
Одна частина світу – земля,
Вода – три частини: море, джерело,
Сонце дає цьому тепло,
Це арифметика, лист, читання.
Зірки теж – по одній всесвіт,
По-моєму, це одна мрія,
Цього не знають невігласи,
Потрібні арифметика, письмо, читання!
Цю обставину очі не розрізнять,
І мрія про це не розповість,
Ніхто без науки не знатиме,
Потрібні арифметика, письмо, читання!
На світі багато тварин,
Є трави та різні метали.
Щоб це знати людині,
Потрібні арифметика, письмо, читання!»

(«Що потрібно?» У. Тохтаргази)

[підрядковий переклад наш – Сеїтяг'яєва Т. Р.]

Варіант віршованого перекладу:

«Що треба?»

Зірок на небі пребагато?
 Хто ми? Куди йдемо завзято?
 І як цей світ декодувати?
 Читати вчиться й рахувати...
 Земля – півсвіту половина,
 Вода – також його частина
 І сонце – вогняна перлина...
 Читати треба й рахувати...
 У кожній зірці – всесвіт цілий.
 І кожна мрія – легкокрила.
 Хто відає: яка це сила
 Читати вміти й рахувати.
 Що око не помітить пильне,
 Що мрія не охопить, вільна,
 Хай думка зважиться всесильна
 Цей світ читати й рахувати!
 Тварин і птахів розмаїття,
 Трави і квітів повноцвіття...
 У чому суть? Де шлях до світла?
 Читати варто й рахувати»

Що стосується перекладу художнього прозаїчного тексту, тут перекладач стикається з архаїзмами, неперекладними словами, стилістичними засобами, поняттями, виразами, які давно застаріли.

Перейдемо до аналізу перекладу роману «Алім» [2], який знайомить читача з реаліями життя історичного Криму (XIX ст.). В дослідженні зосередимося на відтворенні національних реалій. Щоб зберегти колорит, зробити текст перекладу максимально зрозумілим, перекладач залишає деякі слова в оригіналі, даючи пояснення поза текстом та в глосарії. Зображення в творі історичних та побутових реалій кримськотатарської літератури відтворюється за допомогою застарілих слів, які вийшли з ужитку. Наприклад, такі слова як кедай (поет-пісняр), джубе (вовняний одяг із рукавами, на кшталт пальта), чарики (постоли, селянське взуття із сирової шкіри), фирланта (тонке покривало, яке накидають на голову кримськотатарські жінки), шербенти – жіноча накидка із серпанку, слово-просторіччя «комасья» (комісія).

Передаючи релігійний колорит, перекладач використовує терміни релігійного характеру: джамі (мечеть), езан (заклик на молитву), намаз (канонічна мусульманська молитва), улема (верхівка мусульманського духовенства), хутба (проповідь у мечеті), мудерис – викладач у медресе, медресе – середня і вища школа при мечеті, муедзин – служитель при мечеті, який з мінарета, читаючи езан, закликає вірян до молитви, шейх – духовний наставник, сохта – учень у медресе.

За допомогою збереження в оригіналі топоніміки, географічних назв: Кезлев (Євпаторія), Кефе

(Феодосія), Карасувбазар (Белогірськ), Копюрлікой (Черемисівка), Сувлу-Дере (дослівно Водяна балка), Асма-Кая (дослівно Нависла скеля); термінів, які вказують на родинні стосунки: енге (дружина старшого брата), тізе (тітка по матері), оглу (син), емдже (дядько по батькові), перекладачу вдається зберегти кримськотатарські реалії.

Зрозуміло, що автор вживає ці слова та вирази для емоційного забарвлення, для зображення тієї чи іншої епохи, тож задача перекладача – мати свій стиль, творчу уяву, тобто претендувати на друге авторство, бути письменником. Для цього йому потрібно постійно розширювати свій світогляд. Перекладач повинен бути добре обізнаним у двох мовах, мати достатній словниковий запас та знати особливості мови оригіналу твору – це йому знадобиться при перекладі фразеологічних одиниць.

Наприклад, автор перекладу, щоб передати сирітське дитинство героя твору Ресуля-ефенді, перекладає дослівно вираз «чингене торбасындан тошкен» («випав із циганської торби»), як його обзивали на вулиці. «Хною фарбуються на свято, і якщо ми будемо позіхати, нам у рота кинуть вогонь». Фразеологізм, який означає «аби ж не спізнитися» (оскільки хну використовують винятково на свята, і якщо свято минуло, а хною до нього не нафарбувалися, то після свята це вже недоречно).

«Минулого тижня в Карасуві дивився гороскоп, старі кажуть, що видно дорогу... маємо переселитись... наш кисмет переместився». Слово «кисмет» – це доля. Тобто вираз «наш кисмет переместився» означає, що «доля кличе нас покинути рідні місця і шукати притулку в інших, що вже в рідних місцях залишатися не можна з певних обставин».

Значна кількість творів кримськотатарських прозаїків та поетів густо насичена діалектизмами, оскільки описувані в них події розгортаються на різних територіях Криму. Тому автор залишає діалектизми в перекладі в оригіналі, щоб передати територіальну приналежність: анай (мама), татай (тітонька), акай (чоловік, брат, дядько, звертання до старшого за віком чоловіка).

Отже, кримськотатарська лексика визначає національний колорит кримськотатарської літератури. Але за відсутності в культурі певних реалій, неможливо повною мірою передати читачу той настрій, що закладений в кримськотатарських літературних творах. Переклад цієї лексики відбувається шляхом добору еквівалентів. Наприклад, Аллау екбер – Аллах величний (те саме, що й Аллах акбар). Тут подано написання, найближче

до звучання цього вислову у кримськотатарській мові.

В кримськотатарській мові немає категорії роду, отже про кого йде мова, можна здогадатися тільки за контекстом, тому що не завжди зрозуміло жіноче чи чоловіче ім'я згадується, як от в «Молитві ластівок» Номана Челебіджихана [3], Мавултай перекладається як чоловік і як жінка. У першому варіанті: «*Ми всі дуже любили Мавултай. Коли він починав говорити, діти вмовкали, і навіть ластівки замовкали і слухали його*» (переклад Дилляри Абібуллаєвої).

У другому варіанті:

«У давнину,

У дуже давні часи,

Коли удод був богословом,

Коли ластівка була суддею,

А дрофа – муфтієм ... – з такого зачину починалися казки Мавултай, яка доглядала дітей у школі. Ми всі слухали її довгі, цікаві історії, які вона могла розповідати довго, невтомно. Вона знала безліч приказок, приказок, загадок. Казки Мавултай розповідала всім: тим, хто слухав і тим, хто спочатку не хотів слухати. Вона вміла заворожити розповіддю, мимоволі змушуючи прислухатися до неї. Коли Мавултай говорила, її маленькі добрі очі, що сміялися, здавались ще меншими, круглі міцні щоки покривалися рум'янцем» (автор перекладу невідомий).

В кримськотатарській літературі письменник Юсуф Болат вважається майстром іронічного оповідання. Читаючи ці його оповідання, читач бачить перед собою іронію, яка викриває недоліки людей чи соціальних явищ і піднімає їх на сміх, правда, тут є осуд та критика. Іронію автор виражає через художні прийоми та засоби. Такі твори дають українському читачу змогу познайомитися з культурою кримськотатарського народу. Тут перекладачеві важливо передати іронію в діалогах персонажів, самоіронію та показати читачеві над якими саме вадами іронізує автор твору. Мало знати мову, культуру, розбиратися у почуттях людей, треба також мати творчість.

Часто при перекладі з кримськотатарської мови на українську, ми можемо побачити, коли підбираються еквіваленти, які передають ситуацію різними стилістичними і структурними засобами. Наприклад, «агов», «ей», «га». «*У тебе ж «ай-ой» пішло, а лишилося тільки «вай-вай»! Я що тепер маю носити тебе в кіно в твоєму стані в колісці з колесом? Або, коли ввечері сусіди парами підуть у парк слухати музику, я залишусь біля тебе*

слухати твоє «вай-вай», га?» [переклад наш – Сеїтяг'яєва Т. Р.].

В оповідання Ю. Болата «Шлюб не відбувся» автор перекладу залишає мімеми або наслідувальні слова оригінальними: «*Так засмажився, що перетворився на кебап, бідолаха. Кульгавий Куртвелі теж важко стоїть на ногах, зробили «пуф», і він «пат» впаде на землю*»; «*Старенька ж точнісінько як жайворонок: фир-р розправляє крила, сьогодні ночує у сина, завтра у дочки, післязавтра у онука*»; «*Після цього повісив на двері іржавий замок з півкіло, закрив його жарт-журт і... Тепер спробуй знайди Алі акая!*» [переклад наш – Сеїтяг'яєва Т. Р.].

Трапляються ситуації, коли у мові перекладу не існує ситуації, про яку йдеться у мові оригіналу, наприклад, давній тюркський звичай – ворожіння на кавовій гущі. «*Старий, що присів біля печі, випив останній ковток кави і витріщився на кавову гущу на дні фільджана. Хотів витлумачити. У кавовій гущі він шукав Гульпемпе картанай. Але бабуся або потонула в гущавині, або коли з турки втекла кави, вона полетіла в повітря, у фільджані не було видно навіть пам'яті про неї. Там не було видно і інших у спідницях. Десятками були ті, хто у штанах та калпаках. Здається, вони прямують до нього додому. Хто ж це такі?»* Або згадування про фарбування волос хною: «*Хоч ти трохи й згорбилася, знову ж таки молодець, хна, яку ти намазала на своє сиве волосся, горить як полум'я. Цим полум'ям ти розпалиш серця ще багатьох людей*» Або давній звичай викрадати наречену з її ж згоди: «*Якщо ще скажеш, то я сьогодні ж увечері найму гарбу з ослом, посаджу на неї шерфе, яку моя душа забажає, і вкраду її до себе додому*» [переклад наш – Сеїтяг'яєва Т. Р.]. Щоб передати жарт про слова, схожі за звучанням, перекладач подає їх в оригіналі: «*Старий хотів сказати старій «джади» («відьма»), але його язик послизнувся і сказав «джаним» («душа моя»)*».

Висновки. Таким чином, особливості перекладу художніх творів з кримськотатарської мови на українську мають свою специфіку, яка потребує знання двох мов, культур, історичних знань, творчості та постійного розширення світогляду перекладача. Художній переклад будучи складним процесом, вимагає від перекладача досконально знати оригінал, історичний, біографічний, соціальний аспекти, пов'язані з твором. Задачею перекладача є передати зміст, створивши новий текст, тобто стати другим автором твору.

Список літератури:

1. Білоус О. Теорія і технологія перекладу. Кіровоград, 2013. 200 с.
2. Болат Ю. Алім : роман / пер. Таміла Сеітяг'яєва. Київ : Майстер книг, 2019. 180 с.
3. І народився день: збірка. Київ: Майстер книг, 2018. 360 с.
4. Коптілов В. Теорія і практика перекладу: Навч. посібник для студентів філологічних факультетів університетів. Київ: Юніверс, 2002. 280 с.
5. Линтвар О. До проблеми художнього перекладу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. – 2012. № 30. С. 144–147.

Seitiahiaieva T. R. FEATURES OF LITERARY TRANSLATION OF WORKS FROM THE CRIMEAN TATAR LANGUAGE INTO UKRAINIAN

The article is devoted to the peculiarities of translation of works of fiction from the Crimean Tatar language into Ukrainian. The author analyses prose and poetic translations of Crimean Tatar literature. It is emphasised that the approach to translation has its own peculiarities and specifics. In order to master the process of literary translation, one must first have an understanding of the theoretical foundations that help to adapt a literary text from the Crimean Tatar language into Ukrainian, reproducing the content and meaning without losing the author's intention. In addition, some words and phrases can have several meanings, so the translator's task is to translate them in context, conveying the emotional background of the work.

It is noted that Crimean Tatar literature today can enrich Ukrainian national culture. After all, familiarisation with Crimean Tatar fiction allows Ukrainian readers to see the formation of the mentality and system of life views of the Crimean Tatars, their worldview and values, and helps to better understand the national character. Translation has a special role to play here.

Of course, literary translation undergoes considerable transformations because it is a translation between two different languages belonging to different language families. Therefore, it is natural that the grammatical and syntactic form, not to mention the phonetic form, is not preserved. The translator conveys only the content, adapting the cultural concepts represented by the Ukrainian expressions.

Literary translation, being a complex process, requires the translator to have a thorough knowledge of the original, historical, biographical, and social aspects related to the work. The translator's task is to convey the meaning by creating a new text, i.e. to become the second author of the work.

Key words: *Crimean Tatar language and literature, Ukrainian language and literature, literary translation, analysis of literary translation.*